

השתלשלות הפסיקה

הרב אהוד פוגל

- א. תקופת הנבואה
- ב. תקופת הזוגות
- ג. תקופת התנאים
- ד. תקופת האמוראים והסבוראים
- ה. תקופת הגאונים
- ו. תקופת הראשונים
- ז. תקופת האחרונים

א. תקופת הנבואה כ-900 שנה

משנת ב'תמ"ח (מתן תורה) עד שנת ג'תמ"ח (תחילת בית שני¹)

בעולם: האימפריות שמסביבנו: מצרים- כנען- אשור- בבל- פרס ומדי.
בעם ישראל: כניסה לארץ, שופטים, מלוכה, חורבן שומרון וירושלים, גלות בבל, שיבת ציון.

א. השתלשלות מסירת התורה².

1. משה רבנו³. 40 שנה במדבר.

¹ על פי הכוזרי הנבואה נמשכה אל תוך ימי בית שני ארבעים שנה.

² על פי מסכת אבות א', א'.

³ הקדמה ליד החזקה לרמב"ם: "כל המצות שניתנו לו למשה בסיני בפירושן ניתנו... כל התורה כתבה משה רבינו קודם שימות בכתב ידו. ונתן ספר לכל שבט ושבט וספר אחד נתנהו בארון לעד... והמצוה שהיא פירוש התורה לא כתבה אלא צוה בה לזקנים וליהושע ולשאר כל ישראל... ומפני זה נקראת תורה שבעל פה. אף על פי שלא נכתבה תורה שבעל פה למדה משה רבינו כולה בבית דינו לשבעים זקנים."

2. יהושע וזקני דורו⁴. שנות הכיבוש והחלוקה.
3. זקנים⁵. תקופת השופטים. 369 שנה של משכן שילה.
4. נביאים הראשונים (הנביאים שבספר שמואל)⁶. תקופת שאול ודוד – ההכנה לבית ראשון. 40 שנה.
5. נביאים האחרונים (הנביאים ששייכים לספר מלכים)⁷ בית מקדש ראשון . 410 שנה.
6. סוף תקופת הנבואה (דניאל עזרא ונחמיה)⁸: גלות בבל 70 שנה ותחילת בית שני 40 שנה.

ב. לימוד התורה

1. השראה ופלפול (על פי הקדמת הנצי"ב לספרו העמק שאלה- פירוש לשאילתות דרב אחאי)
 הנצי"ב⁹ מסביר שבמצב האידיאלי של עם ישראל, רוב הפסיקות הן לשעה מתוך השראה של נבואה ורוח הקודש על תלמידי החכמים, כוחו של שבט לוי¹⁰-. עם זאת, גם בתקופת הנבואה יש מצבים שהפלפול השכלי נהיה הכרחי וזהו כוחו של שבט יהודה¹¹, ודווקא מתוך הפלפול מתפתחת התורה שבעל פה כהוראה לדורות. ועל פי חילוק זה סוקר הנצי"ב את כל ההיסטוריה הישראלית:
שלבי ההתפתחות של הפלפול בתוך תקופת הנבואה.

¹ שם: "ואלעזר ופנחס ויהושע שלשתן קבלו ממשה. וליהושע שהוא תלמידו של משה רבינו מסר תורה שבעל פה וצוהו עליה. וכן יהושע כל ימי חייו למד על פה"
⁵ שם: " וזקנים רבים קבלו מיהושע"
⁶ שם: "וקבל עלי מן הזקנים ומפנחס. ושמואל קיבל מעלי ובית דינו. ודוד קיבל משמואל ובית דינו"
⁷ שלשלת הקבלה על פי הרמב"ם: אחיה השילוני- אליהו – אלישע – יהוידע הכהן – זכריה – הושע – עמוס – ישעיהו- מיכה – יואל – נחום – חבקוק – צפניה – ירמיהו .
⁸ שם: "וברוך בן נריה קיבל מירמיה ובית דינו. ועזרא ובית דינו קיבלו מברוך בן נריה ובית דינו. בית דינו של עזרא הם הנקראים אנשי כנסת הגדולה"
⁹ רבינו נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש ישיבת וולוז'ין. תקע"ז-תרנ"ב.
¹⁰ וכעין זה מסביר מרן הרב זצ"ל (שהיה תלמידו של הנצי"ב בוולוז'ין) את היחס בין כהן ושופט (הקדמה לעין אי"ה, אגרת קכ"ד)
¹¹ במדבר שור (הדרוש הכ"ג) מחלק הרב את שני סוגי הלימוד והפסיקה בצורה שונה: יוסף- כח התורה. יהודה- כח הנבואה.

- דוד המלך - בעקבות חורבן שילה: "דוד גלי מסכתא" (עירובין נג:) - כלומר, **מסביר את ההלכות החדשות** על פי שכל של תורה, מה שמברר את נכונות ההלכה לדורות.
- שלמה - חקירת הטעמים - "אמר עולא אמר רבי אליעזר: בתחילה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים" (עירובין כא:). כלומר, לא רק בירור הלכות חדשות אלא **הבנת ההלכות הישנות בעומקן**, ובכך נפתחים עוד שערים בפסיקה במצבים חדשים.
- חזקיהו - בעקבות גלות עשרת השבטים¹²: "אמר רבי יצחק נפחא: חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות..." (סנהדרין צד:)
- יאשיהו - לקראת החורבן. גניזת ספר התורה שמבטא את השראת השכינה בפסיקת ההלכה, וממילא נוצר ההכרח לעבור לעבודת הפלפול. (דברי הימים ב', ל"ה, ג'; מ"ב, כ"ג. מסכת יומא פ:)
- ממנו למד יהויכין נכדו, שהוגלה לבבל עוד לפני החורבן בגלות החרש והמסגר¹³, שמהווים את היסוד לבית המדרש של אנשי כנסת הגדולה¹⁴. המכנה המשותף "עת צרה היא ליעקב וממנה יושע" - **כשנוצר חלל בפסיקה הרוחנית, מתפתח שלב חדש בתורה שבעל פה, הנותן כח לעם ישראל לדורות.**

2. מחלוקת הרמב"ם והכוזרי¹⁵ - פסיקת הלכה על פי נבואה:

שיטת הרמב"ם¹⁶ - "ודע, שהנבואה לא תועיל בעיון בפירושי התורה ולמידת הדינים ב"ג מדות, אלא מה שיעשה יהושע ופינחס בעיני העיון והדין הוא מה שיעשה רבינא ורב אשי". כלומר, בית דין הגדול ממשיך

¹² לא מופיע בנצי"ב כשלב עצמי. על פי הרב יעקב לבנון: עד חורבן שומרון חזקיהו כובש, ורק אחרי החורבן עובר לחיזוק התורה- כהכנה לגלות, מתוך הבנה שאם רוב מניינו של עם ישראל גלה, הגאולה השלמה עוד ארוכה.

¹³ גיטין פח. חשבון אלוקי להקים תורה בבבל עוד לפני החורבן, ועיין במאורות נריה לפורים.

¹⁴ הנצי"ב ממשיך בסקירה ההיסטורית של הנבואה והפלפול עד לראשונים. באופן כללי שתי שיטות הפסיקה הללו ממשיכות ללוות את עם ישראל, כשבכל תקופה אחת מהן נצרכת יותר- ובאופן כללי הפלפול משרת את הקבלה הנבואית.

¹⁵ מתוך מאמרו של הרב קלנר שדן בהרחבה בנושא, מסביר את שרשי המחלוקת והסתעפויותיה השונות.

¹⁶ הציטוט מההקדמה למשנה. ועיין עוד הלכות יסוה"ת פ"ט.

לפסוק באותה דרך שקיבלנו ממשה, כשהנביאים משמשים ברוב התקופה כראשי בית הדין אך לאו דווקא.
שיטת הכוזרי¹⁷ - נביא יכול להוסיף או לחדש דין שאינו סותר את התורה מכח נבואתו. מרן הרב זצ"ל (באגרת קכ"ד) מסביר, שזו הסיבה שהנביאים הם חלק משרשרת מסירת התורה שבעל פה שמופיעה בפרקי אבות.

ג. גזרות ותקנות¹⁸

• עד בית ראשון

1. הנהגות במדבר . רמב"ן שמות ט"ו, כ"ה על הפסוק "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו" מסביר שמדובר על תקנות, שכן בכל דור חכמי התורה ומנהיגי העם צריכים לתקן, על פי מצב העם, עניינים של דרך ארץ ויושר חברתי.
2. עשרה תנאים שהתנה יהושע בכניסה לארץ (בבא קמא פ: ,רמב"ן שם על פי יהושע כ"ד, כ"ה).
3. תקנות המקדש. שמואל ודוד הכינו את התשתית ההלכתית לחיי המקדש. כ"ד משמרות (תענית כו.).
4. דוד ובית דינו גזרו על הפנויה.
5. תפלה - רמב"ם תפלה א', ג' וכן בספר המצוות מ"ע ה' וי'. כל הנוסח והלכות התפלה של היום עדיין לא נקבעו. המב"ט¹⁹: לא צריכים את ההגבלות השונות ולא את הנוסח המדויק.

• תקופת בית ראשון

תקנות שלמה- עירובין ונטילת ידיים (עירובין כא:).
 ביחס למצוות עירובין מסביר הסמ"ג בשם רב האי גאון שעד ימי שלמה היו "כל הימים במלחמות ולכך לא נתקנו...". רק אחרי התייצבות המצב המדיני ראה שלמה את הצורך בתקנת העירוב.

• גלות בבל

¹⁷ כוזרי , מאמר שלישי, ל"ט.

¹⁸ על פי הקדמת הרמב"ם למשנה: גזרות – סייגים לתורה. תקנות- הוראות שעה לסידור ענייני החברה או הפרט.

¹⁹ בית אלוקים למב"ט עמוד 203-204

הקמת בתי כנסת, תפלה לכיוון ירושלים, גזרה על יין נסך²⁰, תקנת הצומות²¹ מרדכי ואסתר(שלטון פרס)- פורים.

• בניין הבית השני כ-40 שנה (עד סילוק הנבואה).
עזרא, נחמיה (כהן ומלך²²) **ואנשי כנסת הגדולה**²³ (על פי פרקי אבות א', א'²⁴):

הוו מתונים בדין- חידוש הסמיכה. פתיחת בתי דינים.
העמידו תלמידים הרבה- א. פתיחת תלמודי תורה.
 ב. שינוי הכתב לאשורי על מנת לאפשר העתקה ולימוד ללא טעויות²⁵.

ועשו סייג לתורה- א. חתימת התנ"ך על ידי גזרה על ספרים החיצוניים²⁶.
 ב. תיקון הנוסח של הברכות והתפלות²⁷.
 ג. הרחקת הנשים הנוכריות²⁸. חיזוק המצוות והמקדש בכריתת האמנה²⁹.

ב. תקופת הזוגות כ-350 שנה

משנת ג'תמ"ח עד שנת ג'תשע"ח

²⁰ עבודה זרה לו.
²¹ חידושי הר"ן על הרי"ף במסכת ראש השנה יח.
²² הרב מימון, הציונות הדתית והתפתחותה, פרק שמיני ותשיעי.
²³ כמה היו? בבלי- 120. ירושלמי- 85. הרב מימון -עלה מ-85 ל-120 כנגד תפוצות ישראל, הרב מרגליות (סוד המשנה ועריכתה) ירד מ-120 שהם כל חכמי דור הגלות ל-85 והתייצב על 70 כדין התורה המקורי.
²⁴ הרב מרגליות: המשנה מקבילה לאגרת ששלח מלך פרס לעזרא הסופר ובה הוא מקנה לו את הסמכויות השונות לניהול המדינה.
²⁵ הקדמה לעין אי"ה עמוד ט"ו-ט"ז.
²⁶ הרב מרגליות, שם, עמוד ה'.
²⁷ מגילה יז: הרב מימון- העמדת ארץ ישראל והגאולה במרכז התודעה הלאומית, נגד השומרונים וכדי לרכז את כל התפוצות לארץ.ועיין עוד רמב"ם תפלה א', ד 'נפש החיים שער ב', פרק י"ג.
²⁸ עזרא י, י-י"ז.
²⁹ נחמיה פרק ט' וי'.

בעולם: כיבושי אלכסנדר מוקדון והאימפריה היוונית, תחילת האימפריה הרומאית.
בעם ישראל: בית המקדש השני: מרד המכבים והממלכה החשמונאית, הורדוס ותחילת תקופת הנציבים.

א. השתלשלות מסירת התורה³⁰

ג' תמ"ח - שמעון הצדיק.

ג' ת"ס - אנטיגנוס איש סוכו.

ג' ת"ק - יוסי בן יועזר ויוסי איש צרדה - גזרות היונים (יוסי בן יועזר נתלה³¹)

ג' תק"ס יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי.

ג'תשכ"ב - שמעיה ואבטליון.

ג'תשכ"ח - הלל ושמאי.

כל זוג מורכב מנשיא ואב בית דין, תפקיד הנשיא הוא חידוש בעם ישראל. מכיוון שהיו ערעורים על מעמד הסנהדרין בכל אותה תקופה, נוצר הצורך במישהו שישא ויתן מול השלטון הזר³². * בעצם אב בית הדין הוא ראש הסנהדרין.

ב. לימוד התורה

המחלוקת הראשונה (על הסמיכה³³):

- הנשיאים - מתירים ואבות בית הדין - אוסרים. מדוע?
 א. נובע מיכולת אב בית הדין להטיל וטו³⁴.
 ב. יחס לתפוצות ישראל באותה תקופה³⁵.
- מדוע זו המחלוקת היחידה ואין זכר לעוד מחלוקות³⁶?

³⁰ התאריכים על פי סדר הדורות לרי' יחיאל הלפרין.

³¹ על ידי דודו הכהן הגדול הצדוקי (בראשית רבה ס"ה)

³² * הערת המערכת - כפי שהעיר בעל דורות הראשונים, לפני כן הכהן הגדול נשא בתפקיד זה, ורק משהתקלקל הדבר (אחרי שמעון הצדיק) היה צורך בנשיא לתפקיד הייצוג מול השלטון הזר.

³³ מסכת חגיגה ב', ב'.

³⁴ יסוד המשנה ועריכתה עמי' מג.

³⁵ אליעזר לוי, יסוד ההלכה.

א. כי לא היו מחלוקות, מגודל הבנתם ואיכות קבלתם הבירור בבית הדין הוליד מסקנה אחת.³⁷

ב. היו מחלוקות אך מכיוון שיש הכרעה, יכולת להפוך בירור להלכה מוחלטת³⁸, אין עניין להזכיר אותן.³⁹

בית שמאי ובית הלל. תקופת מעבר בין הזוגות לתנאים.

(ע"פ רי"א הלוי בעל "דורות הראשונים")

באותה תקופה בוטלה הסמכות של בית הדין הגדול בירושלים על ידי הנציב הרומאי, מה שעורר את הצורך להתרכז פנימה ולהכין את בניין התורה שבעל פה לקראת הגלות הארוכה. הדבר התאפשר בזכות עוצמתו של הלל הנשיא כלפי העם בה לא יכלו הרומאים והורדוס לפגוע⁴⁰. הלל ושמאי הם היסוד למשנה ממש כמו שהמשנה היא יסוד הגמרא. על פי זה מובן המהפך שעוברת התורה שבעל פה:

א. **ריבוי המחלוקות**⁴¹ שבאות ללמד את הדורות הבאים איך נחלקים לשם שמים⁴² ואיך פוסקים⁴³.

ב. **ריבוי הגזרות** שנגזרו באותם דורות שלפני החורבן⁴⁴.

ג. גזרות ותקנות:

מי תיקן/גזר	תקנות	גזרות
יוסי בן יועזר ויוסי איש צרדה		טומאת ארץ העמים וכלי זכוכית (שבת יד):
בי"ד של חשמונאי		ביאת גוייהד

³⁶ שאלה זו נכונה גם לתקופה הקודמת לזוגות.

³⁷ אגרת רב שרירא גאון.

³⁸ יסוד המשנה ועריכתה, עמוד ז'. וכעין זה כתב הנצי"ב בתחילת קדמת העמק ביכולת להעביר פלפול לרמה של הוראה.

³⁹ כוזרי שני ג', כ"ב.

⁴⁰ עיין פסחים סו. על הופעתו של הלל בערב פסח וכן בסוכה כ. על מרכזיותו בהעברת התורה שבעל פה.

⁴¹ סנהדרין פח: משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן - רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות. וידוע הסבר הרמב"ם בהקדמה למשנה שמדובר רק על סעיפי ההלכות שנתחדשו ולא ח"ו טעות ושיבוש בקבלה.

⁴² אבות ה', י"ז. יבמות יג:

⁴³ עירובין יג:

⁴⁴ בעיקר את גזרת י"ח דבר, עיין שבת יג: ויז. ובעין אי"ה שם (עמוד 50-48) מסביר הרב קוק את הסוגיה בדרך דומה. ועיין עוד בעין אי"ה שבת פרק א' פסקה לט. ופסקאות ע-ע"א.

	תקנות בירושלים ובמקדש (מעשר שני ה', ט"ו)	יוחנן כהן גדול
טומאה ישנה בכלי מתכות (שבת יד:)	תלמוד תורה, כתובה (שבת יד:)	שמעון בן שטח
גזרת י"ח דבר (שבת יג:)	פרוזבול	הלל ושמאי

ג. תקופת התנאים כ-200 שנה.

רקע היסטורי משנת ג'תשע"ח עד שנת ג'תתקע"ח (חתימת המשנה)

בעולם: עליית האימפריה הרומית. תחילת הנצרות.
בעם ישראל: חורבן בית שני- מרד בר כוכבא- המרכז בגליל.

א. השתלשלות הדורות.

בספר "סדר הדורות" מובאות שש שיטות למנות את מוסרי התורה בדורות התנאים⁴⁵. ריבוי השיטות שייך לאופי המיוחד של התפתחות התורה באותה תקופה, אופי של פיתוח בתי מדרש שונים וסגנונות לימוד שבסופו של דבר מתוכם תתהווה המשנה.
נביא מתוכם את השמות העיקריים, אלו שחוזרים על עצמם כמעט בכל שיטה:

⁴⁵ נזכיר מתוכם את הרמב"ם בהקדמה למשנה תורה (באותה הקדמה הרמב"ם מתאר את אותה השתלשלות בצורה שונה), וכן את הכוזרי במאמר שלישי סימן ס"ה-ס"ז שמתאר בהרחבה את דורות התנאים.

שנה	שושלת הנשיאות	גדולי הדור	אירועים עיקריים
ג'תשכ"ח	"הלל" ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית מאה שנה ⁴⁶	הלל ושמאי	הורדוס ונציבי רומא
ג'תתכ"ח		רבן יוחנן בן זכאי.	חורבן בית המקדש
ג'תתל"ג	רבן גמליאל דיבנה	ר' אליעזר ור' יהושע	כרם ביבנה
ג'תת"מ		ר' עקיבא	מרד בר כוכבא
ג'תתפ"א	רבן שמעון בן גמליאל	ר' מאיר ור' שמעון	גזרות השמד-מעבר לגליל
ג'תתק"י	רבי יהודה הנשיא(תורה וגדולה במקום אחד) ⁴⁷		כתיבת המשנה

ב. לימוד התורה

1. היווצרות המשנה (על פי "יסוד המשנה ועריכתה" של הרב ראובן מרגליות)⁴⁸ *

עד תקופת התנאים לימוד התורה ובעיקר פסיקת ההלכה התרכזו בבית מדרש אחד שנקרא בית הדין הגדול בירושלים. לאורך כל הדורות היו רשימות כתובות (מגילות סתרים) שהכילו את כל ההלכות המקובלות בתוספת ההכרעות שהתחדשו בבית הדין בכל הדורות.

⁴⁶ שבת טו : (ר"ג השני הוברח ע"י ריב"ז מי-ם בהיותו ילד)

⁴⁷ גיטין נט. היכולת לרכז את כל התורה שבעל פה נובעת גם מגדלות אישית וגם מתקופת שלווה יחסית בתוך כל הצרות. נכון גם ביחס לעריכת וחתימת התלמוד בתקופה הבאה.

⁴⁸ * הערת המערכת: כל התיאור בפנים מתאים לדעת הרמב"ם, אך לדעת רש"י ורוב הראשונים, לא נכתב שום דבר בהלכה בכל תקופת התנאים והאמוראים, מלבד מגילת תענית. המשנה והתלמוד נכתבו לראשונה רק בתקופת הגאונים. "מגילות סתרים" לא היו רשימת הלכות אלא רשימה קצרה לזכרון של שיטה מיוחדת ומחודשת בלבד. רבי לא כתב את המשנה אלא רק ערך אותה.

מתקופת הלל ושמאי ובמיוחד לאחר החורבן, ברגע שהתבטלה סמכותו של בית הדין הגדול על ידי הרומאים, נוצרו בתי מדרש שונים ובכל אחד מהם המשיכו לרשום התלמידים רשימות פרטיות.

לאחר שרבו המחלוקות התכנסו כל חכמי הדור ליבנה ושם הכריעו את כל ההלכות המסופקות, מעמד שנקרא הלשון הגמרא "בו ביום" (ברכות כז:) ושם נוצרה מסכת עדויות.

חורבן יבנה הוביל לפיצול נוסף, שאמנם יצר עושר של סגנונות לימוד ופסיקה, אך גם סכנה של פילוג- מה שהביא לבסוף את ר' יהודה הנשיא לעשות מעשה (גיטין ס.) – לכתוב באופן רשמי ולא פרטי את כל התורה שבעל פה שנוצרה עד כה. הוא אסף את כל אותם רשימות פרטיות, זיקק וליבן אותם לכדי יצירה מושלמת.⁴⁹

2. מדרשי הלכה. (מכילתא- שמות-רשב"י ור' ישמעאל⁵⁰ ספרא-ויקרא-ר' יהודה. ספרי-במדבר ודברים-ר' שמעון).

- שייך לדור של תלמידי ר"ע. (חוץ מר' ישמעאל)
 - מה קדם למה? המדרש או ההלכה?
 - המלבי"ם⁵¹ - המדרש יצר את ההלכה.
- "דורות הראשונים" - ההלכה הייתה ידועה והמדרש מוצא את המקור או מבאר אותו⁵² *.
- הרב הנזיר- תלוי. יש ד"ת שעברו במסורת כדו"ה, ויש חידושים כשיטת המלבי"ם.

3. מסירת התורה שבעל-פה כוללת גם את סודות התורה⁵³.

- כוזרי ג', ס"ה: ר' אליעזר, ר' ישמעאל ור' עקיבא-מדרגות רוחניות⁵⁴.

⁴⁹ עוד על יצירת המשנה בהקדמת המשנה לרמב"ם, ובאגרת רש"י.

⁵⁰ הרב הנזיר: הגיון שמי מול הגיון עיוני.

⁵¹ בהקדמה לפירוש על הספרא שנקרא איילת השחר, תרי"ג כללים של מדרשי ההלכה.

⁵² * הערת המערכת- מקורו של בעל דורות הראשונים בדברי רבי דוד ניטו בכוזרי שני, ויעויין בהרחבה בדברי רבינו הרב הנזיר זצ"ל בספרו קול הנבואה, חלק ב, פרק ראשון, פיסקה יב, עמ' 41-43.

⁵³ נכון גם בדורות הקודמים אלא שככל שהתורה הולכת ונכתבת יותר קשה להעביר גם את הנסתר.

- הקדמה למשנה : האגדה היא חלק מהמשנה והגמרא⁵⁵.
- חובות הלבבות שער עבודת האלוקים פרק ד': המדרגה העליונה בלומדי התורה – האנשים שירשו את חכמת התורה מהנביאים. מאנשי כנסת הגדולה עד רבי יהודה הנשיא.

ג. גזרות ותקנות :

- תקנות ריב"ז לאחר החורבן-זכר למקדש(סוכה, לולב, קידוש החודש, איסור חדש).
- שמואל הקטן-ברכת המינים (ברכות כח:)
- חורבן יבנה והמעבר לגליל- תקנות אושא (כתובות מט:נ-צדקה, ת"ת, כתובה).
- תיקון ברכה רביעית של ברכת המזון לזכר הרוגי ביתר.
- הגדה של פסח⁵⁶.
-

ד. תקופת האמוראים והסבוראים כ-400 שנה.

משנת ג'תתקע"ח עד שנת ד'שמ"ט (חתימת התלמוד)

בעולם : במערב:הממלכה הביזנטית- הפיכת רומא לנוצרית. במזרח-
הממלכה הפרסית בבבל- עליות וירידות מול האויבים שמסביבה עד
להתמוטטות הסופית (מקביל להולדת האיסלם).
בעם ישראל : המרכז עובר בהדרגה לבבל כשבא"י נשאר מספר זעום של
יהודים, מרכזים נוספים של יהודים במערב ובצפון אפריקה.

⁵⁴ ולכן לחלק מהשיטות הם מעבירי התורה ולא שלשלת הנשיאות של הלל.

⁵⁵ הקדמה לעין אי"ה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא גם באגדה".

⁵⁶ הרב מימון מסביר את ההגדה על רקע המלחמה ברומאים והרצון לעורר את העם לאהבת הארץ לאור הגלות המתקרבת.

א. השתלשלות הדורות בבבל:

תקופת האמוראים - יצירת התלמוד הבבלי

ג'תתקע"ט - רב ושמואל. הקמת הישיבות בבבל סורא ונהרדעא.

ד'י' - רב הונא ורב יהודה (מקים את פומבדיתא)

ד'ס' - רבה ורב יוסף.

ד'פ"ב - ד'צ"ט - אבבי ורביא: סידור התלמוד⁵⁷.

ד'קי"ג - ד'קכ"ז - רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע.

ד'קכ"ז - רב אשי ורבינא: עריכת התלמוד.

תקופת הסבוראים - חתימת התלמוד

ד' קפ"ו - רבה תוספאה. "סוף הוראה"⁵⁸. גזרות פירוז רשיעא-ביטול

ישיבת סורא.

ד' רל"ה - "רבנן דמפרשי-אסתיים תלמודא" בפומבדיתא.

ד' רס"ה - חזרה לשתי ישיבות עד להתפוררות הממלכה הפרסית

במלחמות חיצוניות ופנימיות.

ד' ש' עד ד'שמ"ט - "סוף סברה" עריכה וסידור סופיים של התלמוד/

הוספת המסכתות הקטנות⁵⁹.

כמו בתקופת המשנה, הצורך לחתום את התורה שבעל פה בכתיבה נובע

מהחמרת המצב החיצוני, ריבוי הפורעניות, וההבנה שפיזור העם לכל

קצוות תבל הוא בלתי נמנע.

ב. לימוד התורה בבבל.

1. הישיבות: הישיבה הראשונה עוד מימי בית ראשון (מגילה כט.),

ולאחר מכן – שתי הישיבות העיקריות: סורא ופומבדיתא

שהחזיקו מעמד גם בתקופת הגאונים⁶⁰ * . בישיבות למדו כל

השנה ובירחי כלה התאספו של רבבות עמך בית ישראל- שם

⁵⁷ על פי "דורות הראשונים".

⁵⁸ כל הכינויים שבמרכאות הם של רב שרירא גאון והזיהוי של השנים המדויקות של בעל "דורות הראשונים".

⁵⁹ הרב מימון - כמו בחתימת התנ"ך ע"י אנשי כנה"ג נקבע מהם הספרים החיצוניים, ובחתימת המשנה נקבע מהן הברייתות.

⁶⁰ * הערת המערכת: בשלב מסויים שתי הישיבות עברו לבגדאד.

התגבש היחס העמוק של עם ישראל לתלמוד – חיי עולם שנטע בתוכנו.

2. משנה וגמרא – כבר בימי רבי נוצרה הבעיה שביחס בין לימוד המשנה – פסקי ההלכות, ובין העיון והבנת הטעמים – גמרא. (בי"מ לג. ב"ב ח.).

3. תלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי: הירושלמי נחתם⁶¹ בטבריה בערך בדי' על ידי ר' יוחנן ותלמידיו ר' אמי ור' אסי (מקביל לדור השני של אמוראי בבלי)⁶² * . היחס בין התלמוד הבבלי לירושלמי מבחינת סגנון הלימוד והכתיבה נידון בהרבה מקומות, נציין לחלק מהם:

- הנצי"ב בהקדמה להעמק שאלה: בבל – שבט יהודה, ירושלמי – שבט לוי (עייין לעיל).
- מרן הרב זצ"ל באגרות (צ"ו, ק"ג, תפ"ג) – תורת ארץ ישראל לעומת תורת חו"ל. (שיחות הרצי"ה ליום ירושלים תשל"ג).
- הרב מ"א עמיאל בהקדמה לספרו המידות לחקר ההלכה: הבבלי עוסק בעיקר בכללים ופרטים היוצאים מתוך העקרונות שבתורה ובמשנה, לעומת הירושלמי שיותר מנתח ומעמיק, יורד לשורש המושגים.

4. גדולת חכמי התלמוד – חכמה וקדושה. המשכת התורה בכל הרבדים. גם כאן רק נציין מקורות:

- כוזרי שני: סדר ויכוח בין החבר לכוזרי שנכתב ע"י הרב דוד ניטו באנגליה שכל עניינו הוא הגנה על התורה שבעל פה ובעיקר על גדולת חז"ל בימי התלמוד.
- באר הגולה למהר"ל. מבאר סוגיות קשות בש"ס, והודף את הביקורת על חז"ל גם ביחס לגדלותם ועומק דבריהם.

⁶¹ בעל "דורות הראשונים" טוען שהירושלמי לא נחתם, בגלל מצוקות השעה שהיו אז בארץ, ולכן הוא יותר קשה ללימוד.

⁶² * הערת המערכת: אמנם, יש בירושלמי עוד שני דורות של אמוראים, לכל הפחות.

- מעוז הדת לר' יהושע הלר, פרק ד'.

5. אופן עריכת התלמוד (על פי הקדמות הרמב"ם למשנה):

- א. פירוש המשנה ופסק הלכה כשצריך.
- ב. שאלות שנתחדשו מרבי ועד רב אשי- והוכרעו מתוך המשנה או בייג מידות ישר מהתורה.
- ג. גזרות ותקנות.
- ד. דרשות ואגדות.

הרב עמיאל (בהקדמה ל"מידות בהלכה"): הפלא שבתלמוד- היכולת לקחת את המשנה, ואחר כך את דברי הדור הקודם, ולהוציא את הסברות, ולחדש דינים וסברות חדשות. הופך את התורה לפרה ורבה באופן אין סופי. הצגת הדיון בבית המדרש מלמד אותנו "שכל של תורה" ולא רק הלכות יבשות. לפיכך, הוא מסביר, אין כמעט שימוש בייג מידות שהתורה נדרשת בהן, אלא פשוט חשיבה והעמקה בדברי הדורות הקודמים.

ה. תקופת הגאונים: כ-500 שנה.

משנת ד'שמ"ט עד ד'תשצ"ח

בעולם: **הממלכה הפרסית** בבבל מתמוטטת. **האיסלם** נולד ומתעצם, משתלט על חצי האי ערב, ואז על כל המזרח התיכון(כיבוש ירושלים בדישצ"ח), נלחם בממלכה הנוצרית בספרד וכובש כמעט את כל ספרד. אירופה מתעצבת לעמים וממלכות קטנות.

בעם ישראל: המרכז העיקרי עדיין בבבל, אבל מתחיל פיזור בכל העולם⁶³. מרכזים נוספים: מצרים, צפון אפריקה, איטליה, ספרד, אשכנז, א"י ממלכת הכוזרים.

⁶³ הקדמת הרמב"ם למשנה.: ואחר בית דין של רב אשי... נתפזרו ישראל בכל הארצות פיזור יתר והגיעו לקצוות ואיים הרחוקים ורבתה קטטה בעולם ונשתבשו הדרכים בגייסות ונתמעט תלמוד תורה, ולא נכנסו ישראל ללמוד בישיבותיהם אלפים ורבבות כמו שהיו מקודם ...

א. השתלשלות התורה :

לאורך כל התקופה פועלות שתי הישיבות הגדולות זו לצד זו-סורא ופומבדיתא, והתורה עוברת בתוכן מדור לדור. רב שרירא גאון מונה בדיוקנות את ראשי הישיבות ותקופות כהונותיהם. נזכיר רק את העיקריים, לפי חלוקה לארבע תקופות (על פי "דורות הראשונים").

ד'שמ"ט: רב חנן מאישקייא- ראשון הגאונים.

ד'תמ"ט: רב יהודאי גאון בעל "הלכות גדולות"⁶⁴, רב אחאי משבחה בעל "שאלות"⁶⁵ *.

ד'תקמ"ט: רבנו סעדיה גאון.

ד'תרמ"ט- ד'תשצ"ח: רב שרירא גאון ורבנו רב האי גאון-אחרון הגאונים .

- התקופה האחרונה היא גם תקופת מעבר לתקופת הראשונים - רבנו גרשום מאור הגולה באשכנז, רבנו חננאל ורבנו ניסים בצפון אפריקה.

ב. פעולות הגאונים.

1. צורת הלימוד :

הלימוד בישיבות ממשיך במתכונת דומה (ירחי כלה) לימי התלמוד, אך סגנון הלימוד משתנה :

הנצי"ב⁶⁶ : דגש על הקבלה ולא על הפלפול.

מין הרב זצ"ל⁶⁷ : דגש על שינון ובקיאות, כח הסדרנות, הכרעה הלכתית ע"י ליבון גרסאות ופלפול בעומק הפשט ולא מכח הסברה.

2. הפצת התלמוד והמחויבות ההלכתית אליו :

⁶⁴ ישנה מחלוקת ראשונים אם רב יהודאי גאון כתב את ההלכות הגדולות או ר' שמעון מקיירא. ריאה"ל, בעל "דורות הראשונים" מיישב שרב יהודאי שהיה גדול הדור וסגי נהור הוא בעל השמועות, ור' שמעון מקיירא ערך וכתב את הספר עצמו. [הערת המערכת: בתשובה של רב שרירא גאון, שלא עמדה בפני רבותינו הראשונים, מבואר באופן מוחלט שרבי שמעון קיירא חיברו. חכמי אשכנז ייחסו את הספר לרב יהודאי גאון, שאכן היה בכלל מקור התורה שבעל-פה ומעביר המסורות]

⁶⁵ * הערת המערכת: רב אחאי לא היה ראש ישיבה וכפי שמבואר בהרחבת מה באגרת רב שרירא גאון.

⁶⁶ בהקדמה הני"ל, אות י"א- י"ב.

⁶⁷ מאמרי הראי"ה- 45,311.

ספרות השו"ת מתחילה להתפתח ("הלכות גדולות" שנוצר בעצם משאלות, "שאלתות דרב אחאי"⁶⁸ *). עם ישראל בתפוצות רואה בישיבות את המרכז הלאומי. הגאונים הם אלה שקבעו את המחויבות ההלכתית לפסקי התלמוד (הקדמת הרמב"ם למשנה, רא"ש סנהדרין ד', ר').

בסוף התקופה מתחילה גם כתיבה בסגנונות נוספים: ספרי הלכה לפי נושאים (סדר רב עמרם עמרם גאון, סדר רבינו סעדיה גאון, שאר ספרי רבינו סעדיה גאון בהלכה, ספרי רב האי גאון ורב שמואל בן חפני גאון) פירושים על התלמוד (רב שרירא ורב האי, ובעקבותיהם רבינו חננאל בצפון אפריקה. במקביל לכך רבנו גרשום באשכנז).

3. מלחמה בקראות.

בדיתקט"ו קם ענן בן דוד שניסה לחדש את פני הצדוקיות-הכפירה בחז"ל ובתורה שבעל פה. פעל בבבל, אך השפיע עוד יותר בארץ ישראל ובמצרים. הגאונים לדורותיהם נחלצו להגן על התורה שבעל פה. איך? **הרב בנימין משה לוי**⁶⁹ מחלק בין מלחמה "בכתב" של רס"ג, כלומר תשובה שכלית ועניינית טענות הקראים עלי ספר, ובין מלחמה "בעל פה" של רב שרירא גאון ורב האי גאון ששמו את הדגש על העברת המסורת מרב לתלמיד, ולכן האגרת של רב שרירא שמתארת את כתיבת המשנה והעברת התורה עד לדורו היא לא רק מסמך היסטורי אלא גם תשובה ניצחת לטענות הקראים.

הרב מימון⁷⁰ מחלק בין מלחמת מגן של רס"ג שמגיבה לטענות האויב, ובין מלחמת תנופה שיוזמת ועל פי זה הוא מסביר הרבה מנהגים ונוסחים שהשתרשו בעם ישראל על רקע המלחמה בקראות. לדוגמא: בר מצווה, הדלקת נרות בשבת, הטמנת חמין, מלוה מלכה, מגילת רות בשבועות...- הכל קשור לחיזוק היחס לקדושת התורה שבעל פה ולחכמה.

⁶⁸ * הערת המערכת: השאלתות אינן שו"ת אלא דרשות של ראשי הישיבות בצורה של שאלה. בספר הלכות גדולות יש אחוז קטן של שו"ת. אמנם, בפני חלק מרבתינו הראשונים עמד ספר אותו הם כינו "הלכות גדולות של אספמיא", ובו היו משולבות יותר תשובות.

⁶⁹ בהקדמה לאגרת רס"ג, היה תלמידו של הרב קוק, ערך את "אוצר הגאונים".

⁷⁰ בספר על תולדות הגר"א, וכן במדי חודש בחודשו ג' - חודש ניסן.

ו. תקופת הראשונים, אשכנז וספרד כ-400 שנה.

רקע היסטורי משנת ד'תשי"ן עד שנת ה'רנ"ב

בעולם: ימי הביניים: השתלשלות הנצרות על אירופה⁷¹. מלחמת הנצרות והאיסלם מגיעה לשיאה במסעות הצלב ובמאבק על ארץ ישראל שעוברת מיד ליד.

בעם ישראל: שיא הגלות: מסעות הצלב, גירושים ועלילות דם- מלחמת חורמה של הנצרות בעם ישראל, רדיפות של קנאים מוסלמים בצפון אפריקה ובספרד. נדידה של בני המדרש בתוך אירופה לפי המצב החיצוני, כולל יציאה של חכמי ספרד לצפון אפריקה בעקבות גזרות הנוצרים בה'קנ"א והגירוש הסופרי מספרד בה'רנ"ב.

א. השתלשלות התורה:

התקופה הראשונה: ד'תשי"ס-ה'י": פיתוח הכוחות השונים⁷²: הבקורת הספרדית והפלפול האשכנזי⁷³.

שנה	אירועים עיקריים	צרפת ואשכנז	ספרד וצפון אפריקה
		ר"ג מאור הגולה ⁷⁴	רבי שלמה אבן גבירול
ד'תתנ"ו	מסע צלב ראשון	חכמי מגנצא וורמייזא רש"י	ר' יצחק אלפסי
ד'תתק"ו	מסע צלב שני	בעלי התוספות- רשב"ם, ר"ת. חכמי אשכנז- ר' אב"ן ממגנצא	ר' יהודה הלוי הר"י מיגאש

⁷¹ מעמד קנוסה ד'תתנ"ה (1075). כניעת הקיסר הגרמנית לאפיפיור.

⁷² אדר היקר עמוד יג פיתוח כל כח לפני הרכבתו...

⁷³ מאמרי הראייה "לשני בתי ישראל" עמוד 45. הקדמת הנצי"ב לשאילתות סעיף י"ג וי"ד.

⁷⁴ תקנות רבנו גרשום על נישואים ועוד. מרכז אחד באירופה. [הערת המערכת: תקנות רגמ"ה לא התקבלו בספרד בדורו, וחלקן אף לא התקבלו שם אי פעם.]

רמב"ם יד רמ"ה	בעלי התוספות – ר"י הזקן. חכמי אשכנז- הרב יואל הלוי ורבי שמואל החסיד	עלילת הדם הראשונה מסע צלב שלישי	
רמב"ן רבנו יונה, רשב"א	בעלי התוספות – סמ"ג, ר' יחיאל מפריז, סמ"ק חכמי אשכנז- ראב"ה, ר' אלעזר מוורמייזא	אינקוויזיציה שרפת התלמוד	

התקופה השנייה: היי-היר"ס: תחילת איחוד הכוחות על ידי רבנו אשר.

	רבנו אשר ⁷⁵	גירוש אנגליה המגפה השחורה (גזרות ק"ח-ק"ט)- חורבן יהדות גרמניה גירוש צרפת	
הר"ן נימוקי יוסף	בעל הטורים ⁷⁶ * המאירי ⁷⁷ *	פרעות בספרד גירוש ספרד	ה' רנ"ב
רבי"ש ר' יוסף אלבו-העיקרים	מהרי"ל		

⁷⁵ עבר מאשכנז לספרד- התקבל על כל העם.

⁷⁶ * הערת המערכת: אמנם רבינו יעקב בעל הטורים נולד באשכנז, אך כל פעולתו התורנית היתה בספרד.

⁷⁷ * הערת המערכת: רבינו המאירי התגורר בפרובנס, שלא היתה חלק המרכז התורני בצרפת אלא מרכז תורני עצמאי. הוא עצמו היה מושפע בעיקר מדרכו ותרתו של הרמב"ם.

ב. לימוד התורה:

סגנון הלימוד-ספרד ואשכנז: בפיזור הנורא של הגלות אפשר לראות ברכה בכך שהתורה שבעל פה מתעצמת בסגנונות השונים שלה. כמובן שכל הלימוד מרוכז בתלמוד הבבלי.

הנצי"ב (בהקדמה לשאילתות)- כח הפלפול שמאפיין יותר את הסגנון האשכנזי מתאים יותר לכוחו של שבט יהודה "כח הפלפול". לעומת הדגש על ההלכה והמסורת הספרדית ממשיך בקו ישר את כח הקבלה, פסיקה מתוך חיבור לכוחו של שבט לוי. מכאן מסביר את הנצי"ב את מרכזיותם של הרי"ף והרמב"ם כממשיכי הגאונים. **הפלפול משרת את הקבלה.**

מרוך הרב זצ"ל (מאמרי הראי"ה, 48-45) - ספרדים "הצורה הביקורתית"- סגנון של השוואה וסידור הסוגיות, קביעת כללי פסיקה. אשכנזים- "הצורה הפלפולית"- ישוב סתירות על ידי העמקה וניתוח, כח העיון.

הרב עמיאל (בהקדמה לספרו, פרק ט')- הספרדים ממשיכים את צורת הלימוד ה"בבלי" שמדגישה את היכולת להרחיב, לפסוק במקרים חדשים מתוך ידיעת כללי התורה, להשליך ממקום למקום, לכן הדגש הוא על בקיאות ופחות על עיון והעמקה. גם בכתיבה הסגנון הוא פירושים קצרים יותר והוצאת התמצית ההלכתית מהסוגיה. חכמי אשכנז וצרפת המשיכו את הסגנון ה"ירושלמי", החקירה על שורש הסברות בש"ס והפלפול בתוך הסוגיה- ריבוי עצום של פירושים וחיבורים על הגמרא עצמה ⁷⁸ *.

סגנון הכתיבה (לפי שלבים)

1. יצירות ראשוניות: גם בתחום הפירושים (רש"י ⁷⁹ * על התלמוד והתני"ך, רמב"ם על המשנה.), גם בתחום הפסיקה (רי"ף, משנה תורה לרמב"ם), וגם בענייני אמונה ⁸⁰ * (כוזרי, חובות הלבבות, מורה נבוכים).
2. העמקה: חמישה דורות של בעלי התוספות בצרפת, בעלי התוספות באנגליה, בית המדרש של חכמי ספרד (רבנו יונה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א). חידוד והעמקת השיטות והפירושים.

⁷⁸ * הערת המערכת: אבל חידושי הרמב"ן הרשב"א וכו' נוצרו בספרד כמיוזג של ספרד ואשכנז.

⁷⁹ * הערת המערכת: החידוש של רש"י לא היה בראשוניות (כי כבר היה פירושים קודם) אלא בגאונותו הפרשנית סגנונית.

⁸⁰ * הערת המערכת: לא ראשוני, כי כבר רס"ג חיבר ספר מיוחד הנבחר באמונות ודעות

3. סיכומי השיטות- המאירי על הש"ס, ר"ן ונימוקי יוסף על הרי"ף, הרא"ש ובעקבותיו בנו ב"ארבעה טורים" – במגמת פסיקת הלכה⁸¹, בעל העיקרים באמונה- יצירות שמתחילות מעיבוד והתייחסות לשיטות השונות⁸².

ז. תקופת האחרונים-א"י ומזרח אירופה כ-400 שנה.

מה'רנ"ב (גירוש ספרד) עד ה'תרמ"ב (עליה ראשונה)

בעולם: יציאה הדרגתית מחשכת ימי הביניים ומשליטת הדתות. התפתחות מדעי הטבע והרוח.
בעם ישראל: התעוררות הגאולה-המרכז התורני נודד בעקבות גירוש ספרד לשני כיוונים: צפונה למזרח אירופה, ומזרחה לארץ ישראל ולארצות אגן הים התיכון. תנועות עיקריות: צפת- תורת הסוד, שבתאות, חסידות, השכלה, אבות הציונות.
 ארץ ישראל תחת שלטון התורכים- הממלכה העותומאנית.

א. השתלשלות הפסיקה:

ה'רנ"ב-גירוש ספרד⁸³.

ה' רצ"ד- עליית הבית יוסף לא"י⁸⁴ וניסיון לחידוש הסמיכה על ידי מהר"י ברב.

ה' שי"ד-כתיבת השו"ע- בצפת על ידי ר' יוסף קארו ומספר שנים לאחר מכן: "המפה"– הרמ"א בפולין⁸⁵.

⁸¹ ספרי פסיקה נוספים- סמ"ג, רבנו ירוחם, אור זרוע, הרוקח.

⁸² הרב עמיאל מסביר שאפשר לאפיין את כל ההיסטוריה של התורה שבעל פה בתקופה של יצירה ואחריה תקופה של עיבוד וסיכום.

⁸³ הרצ"ה- רמז: "מזרח ישראל (הרנ"ב בגימטריה) יקבצנו".

⁸⁴ לאחר ההתגלות של ליל שבועות בסלוניקי עם ר' שלמה הלוי אלקבץ. עיין בשל"ה על שבועות.

⁸⁵ ר' משה איסרליש. הגהות על-פי פסיקת חכמי צרפת ואשכנז ומנהגי האשכנזים על כל השולחן ערוך. נולד ה'רפ"ה (קראקא) ונפטר בה' של"ב (פולין).

בערך עד ה'ת"מ - נושאי הכלים העיקריים (על פי סדר הדורות): סמ"ע, ט"ז, ש"ך, ח"מ, מג"א, ב"ש.

ה'ת"מ - ה'תר"מ חיבורים סביב השו"ע (בגדול על פי סדר הדורות)

- מראי מקורות: באר הגולה, באר היטב..
- דיון והפניה למקורות מתוך מגמה פסיקתית: ביאור הגר"א.
- הרחבות דברים: תומים, שאגת אריה, ברכי יוסף, קצות החושן..
- שו"תים: נודע ביהודה, חתם סופר, ר' עקיבא איגר.
- ספרי קיצורים: חיי אדם, קיצור שולחן ערוך, בן איש חי, משנה ברורה⁸⁶ *.

ב. מה גרם לעם ישראל לקבל על עצמו את השולחן ערוך כספר הלכה

מחייב⁸⁷ *?

1. הגיע זמן הגאולה - מתחיל מהקריאה של ה"משנה" לבי"י לעלות לארץ⁸⁸ .. הגאולה מתחילה מהתורה. החידוש של השולחן ערוך הוא ספר הלכה אחד. אחדות סביב המעשה - הבסיס לגאולה החומרית של האומה.
2. ענוה⁸⁹ - באה לידי ביטוי גם בהתבטלות ל"ארבעה טורים" מבחינת ההיצמדות למבנה שלו.
3. מסירות נפש⁹⁰ - הבי"י השתוקק למסור את נפשו כמו ר' שלמה מולכו⁹¹.

⁸⁶ * הערת המערכת: המשנה ברורה אינו ספר קיצורים.

⁸⁷ * הערת המערכת: חלק מיוצאי תימן (בלאדי) ממשיכים לפסוק כהרמב"ם עד היום. גם בתפוצות אשכנז מעולם לא התקבלו השו"ע והרמ"א כמחייבים לגמרי אלא על-פי פסיקות גדולי הדורות.

⁸⁸ מובא באריכות בשל"ה על שבועות.

⁸⁹ שם הגדולים לחי"א: "וּדַע ... שנתגלה בדור מרן ז"ל שהיו הרמ"ק והאר"י וכל קדושים עמהם סיעת"א דשמיא, שישראל לפי הדור היו צריכים לספר זה שיקבץ כל הדינים ויגלה שרשיהם לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא, ובאותו הדור היו נמצאים שלשה רבנים ראויים לזה, והם הרב מהר"ר יוסף טאיטצק והרב מרן והרב מהריב"ל וכל אחד מהם היה ראוי למלאכה זו והסכימו מן השמים ותנתן דת ע"י מרן הקדוש מפני ענותנותו היתרה וכאשר נראה מספריו הקדושי'..."

4. "תורה וגדולה במקום אחד" – דון יוסף נשיא⁹², חכמי צפת ובראשם האר"י.
5. **התגברות הפלפול:** במקביל לצורך להתאחד סביב ההלכה הפסוקה, מתעצם גם כח הפלפולי כשלעצמו⁹³. תוכחות על פלפול מוגזם: המהרש"ל והמהר"ל מפראג קראו ללימוד "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", מה שאולי גם גרם לחלק מגדולי החכמים באירופה לפלפל ולחדש דווקא סביב השולחן ערוך.
6. **ארץ ישראל –** כשם שהמשנה היא יצירה ארץ ישראלית ולכן כל התלמוד הבבלי יונק את פלפולו מהמקור האלוקי⁹⁴, כמו כן השולחן ערוך הוא חיבור ארץ ישראלית וכל נושאי הכלים והפירושים שחוברו באירופה ממשיכים מכוחו.

ג. הקמת הישיבות

הישיבות מהוות חזרה לתקופת הישיבות בבבל. בכל תקופת הגלות היו לומדים בעיקר יחידים שהתקבצו בבתי מדרשם של החכמים, והעם היה עסוק בהישרדות. הקמת הישיבות עם הפנימיות מחזירה עטרה ליושנה, את התורה ללומדיה⁹⁵.

וולוז'ין היא ספינת הדגל של הישיבות, אך ברחבי ליטא קמו ישיבות רבות נוספות. זו התחנה האחרונה או כמעט אחרונה של התורה שבעל פה בגלות⁹⁶.

⁹⁰ מעבר יבוק לרי אריה די מודינה, עמוד 52

⁹¹ אנוס פורטוגלי שהפך לאציל בחצר המלכות, חזר ליהדותו והפיץ את הרעיון המשיחי. מת על קידוש ה' בשנת ה' רצ"ב (1532) ועיין לאמונת עתנו ג' עמוד י'.

⁹² מדינאי יהודי במלכות תורכיה. קיבל רשיון מהסולטן לבנות את טבריה וסביבותיה.

⁹³ אדר היקר עמי מד-מה. לעומת תפקידו המקורי (בצד ההלכתי שבתורה) לשרת את הפסיקה וההכרעה.

⁹⁴ שיחות הרצי"ה שיבת ציון סעיף 4.

⁹⁵ ספר "אבי הישיבות" עמוד 102-103.

⁹⁶ שם, עמוד 110-112, בשם ר' חיים מוולוז'ין שהתורה גלתה עשר גלויות: בבל, צפון אפריקה, מצרים, איטליה, ספרד, צרפת, אשכנז, פולין, ליטא ואמריקה, ומשם עתידה לחזור לארץ ישראל. [הערת המערכת: שלשלת גלויות זו אינה מופיעה בשום מקור לפני דורינו]

סגנון הלימוד והכתיבה :

לאחר שהתגבשה ההלכה חזרו גדולי החכמים בישיבות לחדש סביב השי"ס. מתפתח סגנון לימוד שמעמיק ביסודי השיטות ובבירור הסוגיות לא על מנת לפסוק הלכה בדווקא אלא להבין לעומק את השיטות. עם זאת מתבלטת והולכת דרכו של הגר"א בביאורו לשולחן ערוך, לחבר את הנהר אל המקור⁹⁷, בעקבותיו הלכו תלמידיו ותלמידיהם שאמנם עסקו בעיון בשי"ס, אך לא בפלפול מנותק מההלכה, אלא "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא": ר' חיים מוולוז'ין, הנצי"ב, מרן הרב זצ"ל...⁹⁸

שיבת ציון – התורה הגואלת

הקץ המגולה- מהעליה הראשונה⁹⁹ * הארץ נותנת פירותיה בעין יפה, וגם התורה מתחילה להתחדש בארץ. מרן הרב זצ"ל עולה לארץ בתרס"ד ולירושלים בתר"פ- הקמת הרבנות הראשית.

החידוש העיקרי- חזרה לעסוק בהלכות ציבור, בתורת חיים.

א. בפסיקה- שאלת השמיטה, היחס למדינה, לצבא וכו'.

• קיבוץ גלויות: פגישה של שיטות הפסיקה השונות שהתפתחו בגלויות השונות.

ב. בלימוד- הרצאת הרב : הרב קורא לתלמידי החכמים לחזור לתורה שיש עמה מלאכה, דבר הנצרך בכל תקופה שעם ישראל עובר שינוי. המפעלים שהקים הרב:

• חיבור ההלכה אל התלמוד: הלכה ברורה ובירור ההלכה, הרחבת ביאור הגר"א.

• ביאור מושגים בהרחבה : אינצקלופדיה תלמודית, הקדמות למסכתות השי"ס.

⁹⁷ מתוך הרצאת הרב, מופיע בסוף אורות התורה שבמהדורות הישנות.

⁹⁸ אישים ושיטות לרב זוין.

⁹⁹ * הערת המערכת: הביטוי "העליה הראשונה" הוא המצאה של הציגונות החילוניות. קדמה לה תנועת עליה ערה של תלמידי הגר"א לצפת ולירושלים ועליית החסידים לגליל, עלייה גדולה מצפון אפריקה ועלייה מתימן בשנים תר"ם-תרמ"ב.